

PHOKAIA'DA SON KAZILAR

Ömer Özyiğit

VI.Türk Tarih Kongresi'nde Foça Kazıları üzerine bir bildiri sunan Akurgal, “ Arkeoloji literatürünün mühim bir desideratum'u olan bu eski Ion şehrinin kazılması, Hellen arkaik çağı keramiği ile Ion mimari nizamı için mühim neticeler sağlamıştır ” demişti¹. Burada Akurgal Phokaia'nın arkeoloji literatüründe önemli bir desideratuma sahip olduğunu vurgulamak istemişti.Yine yıllar sonra Phokaia kazıları tarafımızdan yeniden ele alındığında Akurgal

.

şöyle demişti: “ Geçekten büyüleyici bir doğa yapısına sahip Phokaia, eski çağın en albenili ve en büyüleyici olduğu gibi en güzel kentiydi .

Foça’daki arkeolojik kazılar üç dönem gösterir. Bilimsel nitelikteki ilk kazıları başlatan Felix Sartiaux 1913, 1914 ve 1920 yıllarında sondajlar yaptı. Sartiaux’nun tüm bu sondaj kazıları savaş yıllarına rastlar; bu nedenle Sartiaux Foça’da uzun süreli çalışamadı. 1920’lerden sonra Foça’da uzun süre bilimsel nitelikli kazılar yapılmadı.

İkinci dönem kazıları Ord.Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında 1952 yılından 1957 yılına kadar kesintisiz sürdü. Kazılar 1970 yılına kadar aralıklarla devam etti. Bu dönem kazıları genellikle yarımada üzerinde yapıldı. Bu kazılar sırasında Phokaia’nın Arkaik dönem katmanının bir bölümü (İ.Ö. 6. ve 7. yüzyıl yerleşmesi) ile Athena Tapınağı’na ait buluntular ortaya çıkarıldı.

Phokaia’da Son Dönem Kazıları

Uzun bir aradan sonra Foça’daki arkeolojik kazılar 1989 yılında yeniden gündeme geldi. O tarihten bu yana her yıl Phokaia’da arkeolojik kazı çalışmaları sürdürülüyor. 1989 yılından bu yana kentin değişik yerlerinde kazılar yapıldı. Yapılan çalışmalarda önemli sonuçlara ulaşıldı ve kentin yayılım alanı saptandı. Bu son dönem kazılarının sonuçlarının bazılarını sıralayalım:

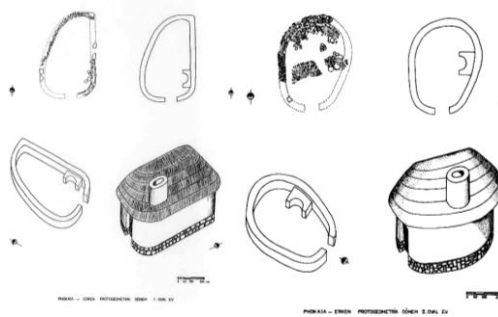
SON DÖNEM KAZILARININ SONUÇLARI

Dünyanın en eski “ Demirci Atölyesi ” İlk Yerleşim Alanında ortaya çıkarıldı.

M.Ö. 11.yüzyıla ait bu atölyenin çelik de ürettiği anlaşıldı.

SON DÖNEM KAZILARININ SONUÇLARI

Anadolu’da İonlara ait en eski evler, İlk Yerleşim Alanında bulundu. Bu evler oval biçime sahiptir.

M.Ö. 10.yüzyılın başlarına, Erken Protogeometrik döneme tarihlenir.

Son Dönem Kazılarının Bazı Önemli Bilimsel Sonuçları:

- 1- Arkaik dönem yerleşimi eski kazılar sırasında ileri sürüldüğü gibi yarımada üzerinde değil, ana kara üzerinde yer alıyordu ve bu yerleşim de sur duvarlarıyla çevrilmişti .

- 2- Herodotos'un sözünü çokça ettiği ünlü surlar, Maltepe tümülüsünün içinde bütün görkemiyle ilk kez 1992 yılında keşfedildi. Bu surların uzunluğu 5 km.'den fazla belki de 8 km.'yi buluyordu. İ.Ö.590-580 yıllarına tarihlediğimiz bu surların içindeki yerleşim de, bu zaman da belki de dünyadaki en büyük yerleşimlerinden biriydi.

SON DÖNEM KAZILARININ SONUÇLARI

Herodotos'un sözünü ettiği ünlü kent duvarları, 1992 yılı kazıları sırasında bütün görkemiyle ortaya çıkarıldı. M.Ö. 590-580 yıllarına tarihlenen bu surlar, kentin ne denli büyük olduğunu da ortaya koyar.

- 3- Bu surlar içerisinde antik kentin Arkaik dönemde en geniş sınırlarına ulaştığı, Klasik dönemde bu sınırlarını koruduğu, Hellenistik dönemden itibaren kentin sınırlarının küçüldüğü anlaşılıyor. Roma döneminde küçülen kentin çanak çömlek üretim merkezi konumuna dönüştüğü görülüyor. Bizans döneminde ise, kent daha çok yarımada üzerinde bulunuyor olmalıydı. Bugünkü modern kentin ortasında bu katmanlaşmayı İ.Ö.7.yüzyıldan Erken Bizans dönemine kadar görmekteyiz.
- 4- 1991 yılı kazıları sırasında Anadolu'nun en eski tiyatrosunun ortaya çıkarılışı, son dönem kazılarının önemli bir buluşlarından biridir.
- 5- 1992 yılında Maltepe Tümülüsü içerisinde yapılan kazılar, buranın eski kazılar sırasında ileri sürüldüğü gibi bir höyük olmadığını, bir tümülüs olduğunu ortaya koydu.

- 6- Maltepe tümülüsünün yığını içinde bulunan Herodotos'un söz ettiği ünlü surlara ilişkin kent kapısındaki kazılar, Perslerin saldırısıyla ilgili savaş delillerini de ortaya koydu. Burada kapı tabanı üzerinde ele geçen mancınık güllesi de dünyada tarihi bilinen en eski mancınık güllesidir.
- 7- Yapılan kazı çalışmalarında Kybele Kültü'nün Phokaia'da çok önemli olduğu, gerek Athena Tapınağı'nın kuzey yamacında, gerekse adalarda kayaya oyulmuş olarak deniz kıyısında Kybele kaya tapım alanları ortaya çıkarıldı. Bu çalışmalar sırasında eski kazıcıların ileri sürdüğü gibi Titus Livius'un sözünü ettiği Bakkheion adasının Athena Tapınağı'nın üzerinde yer aldığı yarımada olmadığı, İncir Adası olduğu anlaşıldı.
- 8- Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından kentin baş tanrısı Athena için yapılmış olan tapınağın podium duvarları ortaya çıkarıldı ve bu duvarlarla birlikte tapınağın ilk kez İ.Ö.6.yüzyıl başlarında yapıldığı anlaşıldı. Böylelikle tarihi daha eskiye çekilen bu tapınağın, sur duvarları ile çağdaş olduğu ve İ.Ö.6.yüzyıl başlarındaki büyük imar etkinlikleri sırasında yapıldığı sonucuna varıldı.
- 9- Son yıllarda yapılan kazılarda Phokaia'nın ilk kez kurulmuş olduğu alanın, surların dışında kentin güneyindeki yamaç üzerinde bulunduğu anlaşıldı. Bu alanda ele geçen malzemeye göre, İlk Tunç Çağına ait seramiklerle karşılaşıldı. Belki de Phokaia İlk Tunç Çağında kurulmuştu. İ.Ö.II.binin ilk yarısında, Orta Tunç Çağı'na ilişkin mimarlık ve seramik buluntularından sonra, İ.Ö.II.binin ikinci yarısında Myken etkilerini görmekteyiz. Myken seramiğinin yanı sıra, Myken taklidi çok sayıda yerli seramikle de karşılaşıyoruz. İ.Ö.14.yüzyıla ait oval ev, Phokaia'da planı bilinen en eski yapıdır. Yine aynı alanda İ.Ö.11.yüzyıl içinde etkinlik göstermiş olan demirci atölyesi de dünyada bilinen en eski demirci atölyelerindendir. Bu atölyenin hemen üzerinde ise, Erken Protogeometrik döneme ait İ.Ö.10.yüzyıl başından olan iki oval ev

de, Anadolu'da Ionlara ait bilinen en eski oval yapılardır. Bu alanda ve kentin içinde İ.Ö.7.yüzyıla ait birer megaron da ortaya çıkarıldı.

10- 2000-2001 yıllarında Foça'ya 7 km. uzaklıkta bulunan Pers Mezar Anıtı'nda kazı, restorasyon ve çevre düzenlemesi gerçekleştirildi. Yaptığımız çalışmalara göre bu mezar anıtının Perslere ait Anadolu'daki en eski mezar anıtı olduğu ve İ.Ö.546 yılının ilk yarısında Sardes savaşından hemen sonra Pers Kralı Kyros tarafından yaptırıldığı ortaya konuldu. Buna göre Pers, Lydia ve İonialı ustaların ortak projesi olarak gerçekleştirilen, İran'daki örneklerinin prototipi konumundadır; çünkü onlardan daha eskidir.

11- Kentin güney bölümünde ilk yerleşim alanı sınırları içerisinde kalan, Phokaia'nın en görkemli zamanı olan İ.Ö.6.yüzyıl başlarında iki sunak da belki Apollon ve Artemis ile ilgili olmalıydı. Bu alandaki nekropolisten ele geçen bir mezardaki Mısır buluntuları da yine Phokaia'nın Mısır ile olan ilişkilerini ortaya koyar.

12- Kentin güneybatısına bir burunda yer alan "Ceneviz Kalesi" diye bilinen Dış Kale'nin gerçekte Ceneviz Kalesi olmadığı, bir Osmanlı dönemi kalesi olduğu, Ceneviz Kalesi'nin ise Athena Tapınağı'nın da yer aldığı yarımadanın olduğu anlaşıldı. Son dönem kazı çalışmalarının sonucunda söz konusu yarımadanın, ilk kez Arkaik dönemde surlarla çevrildiği, Roma İmparatorluk döneminde de yer yer onarım gördüğü, Cenevizliler tarafından çok büyük bir onarımdan geçirilmiş olduğunu ortaya kondu. Cenevizliler tarafından yapılan bu büyük onarım, Foça'da bir Ceneviz dönemi kalesinin var olduğu söylemini yaratmış olduğu anlaşıldı.

FOÇA 1.ARKEOLOJİK PARKI KAPSAMINDA LİMAN KUTSAL ALANI PROJESİ

Phokaia'nın Kuruluşu:

Antik yazarlara göre, Atinalı önderlerin idaresinde gelen Hellenler, Kymeliler'in izin verdiği yerde ilk yerleşmelerini kurdular. Josef Keil, antik yazarların bu ifadesini, Phokaia'luların Yunanistan'da Phokis'te oturan halkla bir tutmak yanı sıra ve İon kolonizasyonunu Attika'ya bağlamak gayretinde olduğunu gösterir. Akurgal, kazılarda bulunan gri seramiklerle, ilk gelenlerin Aioller olduğunu söyler. Pausanias ise İonlar'ın Teos ve Erythrai'dan gelerek Phokaia'ya yerleştiklerini anlatır². Antik kaynaklardan anlaşıldığına göre Phokaia'ya önce Aioller, daha sonra da İonlar geldiler; ancak tarafımızdan yapılan son dönem kazıları, bunların kentin ilk yerleşenleri olmadığını gösteriyor. Antik kaynakların bildirdiklerinin tersine, kent çok daha eskilerde vardı; çünkü kentin güneyindeki yamaçlarda, Herodotos'un sözünü ettiği surlardan daha da güneyde, Phokaia'nın ilk yerleşim alanı bulunuyordu. Bu alanda 1996-2004 yılları arasında bilimsel nitelikte arkeolojik kazılar yapıldı. Bu kazılar, İlk Tunç Çağı'nın geç evresine, yani İ.Ö.III.binin ikinci yarısına ilişkin

çanak çömlek parçalarının Foça'da en eski buluntular olduğunu ortaya koydu. Bu kazı alanında ele geçen çok sayıdaki bulgu, Phokaia'nın tarihinde önemli değişiklikleri de beraberinde getirdi.

İlk Yerleşim Alanı

Kentin güneyindeki yamaçlarda bir parselde yapılan kazılarda Eski Tunç Çağına ait seramiklere rastlanıldı. Ne yazık ki bu dönem seramiklerinin mimarlık kalıntılarına kazı yapılan alanın küçük olması nedeniyle rastlanılmadı. Orta Tunç Çağı seramiklerinin yanı sıra, bu zamana ilişkin duvar kalıntısı da ele geçirildi. Bu alanda Geç Tunç Çağı'nın başında, İ.Ö. 14.yüzyıla ait planı belirli ilk eve rastlıyoruz. Oval planlı bu ev, Mykenler zamanında kullanılmış olmalıdır. Bu alanda İ.Ö.II binin ortalarından sonra Myken dönemi seramiklerine de bolca rastlanıldı. Ele geçen Myken dönemi seramiklerinin çoğu özgün olmayıp, yerel üretimdir. Yerli seramiklerin birçoğunun renkli boyalarla boyanmış olduğunu, bazılarının ise gri hamurdan boyasız olarak üretildiğini görüyoruz. Gri Minyas diye anılan perdahlı (açıklı) seramikler de yerlidir. Yerel üretim seramiklerin çoğu, Geç Tunç Çağında Myken kap biçimleriyle aynı profillere sahiptir.

Erken Demir Çağ'a ait Demirci Atölyesinin bu alanda ele geçmiş olması, oldukça önemlidir. Bu atölyenin şimdiye dek bilinen en eski demirci atölyesi oluşu, önemini daha da artırır. İ.Ö.11.yüzyıl başlarından aynı yüzyıl sonlarına kadar kullanılmış olan demirci atölyesi, yarım yuvarlak bir terasın üzerine kurulmuştu. Üzerinde de at nalı biçiminde çok sayıda demirci ocağı bulunuyordu. Üstü açık demirci atölyesi alanı ve bütün ocaklar, kuzey yönüne bakıyordu; bu nedenle kuzey rüzgarlarına açıktı. Bu alanda çok sayıda demir cürufu ele geçti. Demirci atölyesinin sonu, taban üzerinde ele geçen bir Geç Submyken amphorasıyla belirlenir. Bu amphora aynı zamanda üzerine inşa edilmiş olan oval evi de tarihler. Buna göre

üzerindeki oval planlı ev de Geç Submykenden sonra, Erken Protogeometrik dönemden olmalıdır.

Bu alanda Erken Protogeometrik döneme ait ikinci bir oval ev de ortaya çıkartıldı. Bu yapılar güney yönüne bakar konumdadır. Her ikisinin de doğu duvarlarında birer ocak bulunur. Duvarlara yaslanan ocakların, olasılıkla bacaları da bulunuyordu. Bu iki yapı, Anadolu'da Protogeometrik döneme ait ele geçen en eski oval evlerdir. Aynı zamanda Hellen dünyasının da Anadolu'daki en eski temsilcileridir. Bayraklı'daki oval evden de daha eskidirler³. Erken Protogeometrik döneme ait oval evlerin üzerine İ.Ö.7.yüzyılda, yani Oryantalizan dönemde megaronların yapıldığını görüyoruz. Söz konusu alan, olasılıkla Arkaik dönem sonrasında terk edildi.

İkinci Yerleşim Alanı

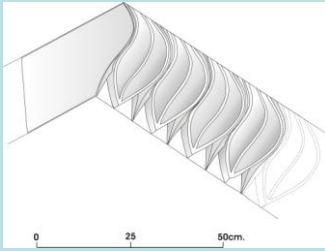
Phokaia'nın asıl yayılım alanında ele geçen seramikler ise, Protogeometrik döneme kadar gider. Kanımızca ilk yerleşim alanında yaşantı sürerken, Protogeometrik dönemden başlayarak antik kentin asıl yayılım alanı olan anakarada yerleşim yayılmaya başlar. Athena Tapınağı'nda yapılan 2004 yılı kazılarında ele geçen seramiklerde, en eski seramiklerin Erken Tunç Çağı'na gitmesi, Orta Tunç, Geç Tunç Çağı seramiklerinin bulunması, bu tapım alanının İlk Yerleşim Alanı ile birlikte paralel olduğunu gösterir. Yani İlk Yerleşim Alanında yaşam sürerken, burada yaşayan insanların tapım yerleri ise, Athena Tapınağı'nın bulunduğu kayalık alandı ve yıllarca bu kutsal alanın yeri değişmedi. Kanımızca yerleşim, bu tapım yerinin etkisiyle anakaraya, yani Athena Tapınağı'nın bulunduğu yarımada'nın doğusundaki alana atlayarak yavaş yavaş gelişti. Her iki yerleşim bir süre birlikte sürdü. Yukarıda söylediğimiz gibi, daha sonra İlk Yerleşim Alanı, olasılıkla Arkaik dönem sonrasında terk edildi.

İ.Ö.7. yüzyılda Phokaia'lılar, Miletos'lularla birlikte Karadeniz ve Akdeniz'e açılarak koloniler kurdular. Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki Naukratis kenti ile önemli ticari ilişkilere girdiler. Böylelikle İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında yaptıkları ticaret ve kurdukları kolonilerle ekonomik refaha ulaştılar. Bu zamanda Athena Tapınağı ve onun eteğinde yer alan Kybele Açık Hava Tapınağı yapıldı. Kentin çevresi İ.Ö. 590-580 yıllarında, uzunluğu 7-8 km'ye varan Herodotos'un sözünü ettiği ünlü duvarla çevrildi. Bu zamanda Phokaia antik dünyanın en büyük kentlerinden biri oldu.

Phokaia'lı denizciler, İon deniz ticaretinin yayılmasında önemli bir rol oynadılar. Mısır'daki Naukratis kentiyle ticaret yaptılar. Milet kentiyle güçlerini birleştirerek, Çanakkale Boğazi'nda Lampsakos (Lapseki), Karadeniz kıyısında Amisos (Samsun) kentlerini kurdular. İ.Ö. 620'lerde İspanya'da Andalus'a kadar gittiler. İ.Ö. 600 yıllarında Güney Fransa'da Massalia (Marsilya) ve İspanya'da Emporion (Ampurias), Korsika'da Alalia, Güney İtalya'da Elea (Velia), kurdukları çok sayıdaki koloniden bir kaçıdır.

İ.Ö.7. yüzyılda İran'da Susa'dan başlayan 'Kral Yolu' Sardes'e kadar geliyor ve burada Phokaia ve Aliğa yakınındaki Kyme'den gelen bir yolla birleşiyordu. Ephesos'dan başlayan diğer bir yol da Smyrna'dan geçerek Phokaia'ya ulaşıyor olmalıydı. İ.Ö.600'lerde Smyrna'nın Lydia Kralı Alyattes tarafından yıkılmasından sonra, Hermos (Gediz) Vadisi'nin ticari egemenliği Phokaia'nın eline geçti. Bu egemenlik Phokaia sikkelerinin zenginleşmesiyle de belirgindir.

**KAZILARI SÜREN VE YAKIN ZAMANDA
GERÇEKLEŞTİRİLMESİ DÜŞÜNÜLEN PROJELER
ATHENA TAPINAĞI**

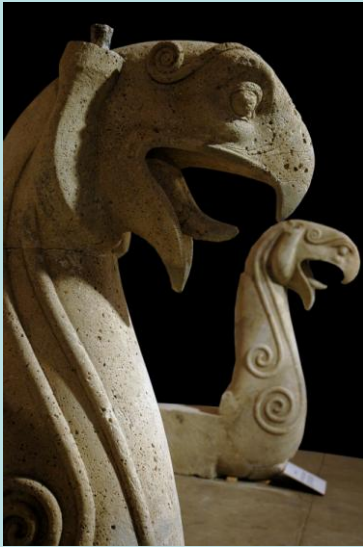

Athena Tapınağı kazıları sırasında tapınağın ayağa kaldırılmasını sağlayacak çok sayıda önemli mimarlık buluntularıyla karşılaşıldı.

Ord.Prof.Dr.Ekrem Akurgal başkanlığında Foça'da yapılan ikinci dönem kazılarında, Athena Tapınağı'nın yeri saptanmış ve tapınak alanında çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir⁴. Bu kazılar 1952-1957 yılları arasında sürekli, 1970 yılına kadar ise aralıklı olarak gerçekleştirildi. Athena Tapınağı, yarımada, bugünkü lisenin bir bölümü olan eski ortaokul yapısının yer aldığı alanda bulunuyordu. Kentin baş tanrısı Athena'ya ait olan tapınak, yarımada'nın en yüksek noktasındaki kayalık alanda yer alıyordu. Antik kente ve küçük limana hâkim olup, kentin en önemli tapınağıydı. Tarafımızdan yapılan üçüncü dönem kazıları sırasında Athena Tapınağı'nın kuzey yamacında deniz kenarında "Liman Kutsal Alanı" adını verdiğimiz Kybele'ye ait bir tapım alanı ortaya çıkartıldı. Kayalara oyulmuş bu tapım alanı, Arkaik dönem Athena Tapınağı'nın yapılmasından önce, yukarıdaki kayalık tepe üzerinde yer alıyordu. Athena Tapınağı projesinin bu alanda gerçekleştirilmesiyle Kybele Tapım Alanı, deniz kıyısına indirildi.

İkinci dönem kazıları sırasında, bu çevrede yapılan çalışmalarda, tapınakla ilgili çok sayıda sütun tamburları, altlık, başlık gibi mimarlık elemanı bulundu. Bu çalışmalar sırasında kazılan tapınağın bölümlerinin yer aldığı açmalar, daha sonra bu alanın ortaokul ve lise bahçesi olarak kullanımı sırasında, 1979 yılında açılmamak üzere kapatılmıştı.

ATHENA TAPINAĞI GRİFFON PROTOMLARI

Athena Tapınağı'nda 2005 yılı kazıları sırasında tapınağın duvarlarını süsleyen yaklaşık 1.30 m. yüksekliğinde tuf taşından yapılmış griffon protomları bulundu. M.Ö. 6. yüzyılın başlarına tapınakla birlikte tarihlenir. Doğulu karışık bir yaratık olan Griffon, fok ile birlikte Phokaia'nın sembolüdür.

Athena Tapınağı kalıntılarını yeniden ortaya çıkarmak ve tapınağın bir bölümünü yeniden ayağa kaldıracak çalışmaların başlangıcını oluşturmak amacıyla, bu alandaki kazı çalışmalarına 28.07.1998 tarihinde yeniden başlandı. Lise yapısında eğitimin halen sürmekte olması nedeniyle, kazılara tapınağın bulunduğu eski ortaokul yapısının arkasındaki, yani batısındaki alanda girişildi. Bu kazılar sırasında Akurgal'ın zamanında açılan büyük açma, yeniden boşaltıldı. Eski açmanın kazılmamış olan komşu bölgelerinde, önemli buluntularla karşılaşıldı. Bu çalışmalar sırasında tapınağın batı podium duvarı bulundu. 2010 yılı kazıları sırasında da ikinci dönem kazıları sırasında ilk kez bulunan güney podium duvarı yeniden

ortaya çıkartıldı. Tapınağın ilk evresinde yapılmış olan podium duvarlarının yapısı ve işçiliği, Athena Tapınağı'nın görkemini de bir lde ortaya koyar. Bu podium duvarının stili bize, 1992 Maltepe Tümülüsü Kazıları sırasında gün ışığına ıkarılan Arkaik dönem sur duvarının stilini gösterir; bu nedenle tarihi de sur duvarınınkinden farklı olmamalıdır.

Bilindiği zere Foça'nın adı Phokaia'dan geliyordu. Phokaia'nın adı ise fok balıklarından (phoke) türemişti. Phokaia sikkelerinde fok betimlerinin yanı sıra, griffon tasvirleri de bulunuyordu. Üstelik griffon betimli Phokaia sikkeleri, fok betimlilerden çok daha fazladır. Phokaia'nın en görkemli zamanı olan İ.Ö.7. yüzyılın sonlarından Roma dönemi ilerine dek griffon betimlerini sikkelerde görüyoruz. En eski griffon betimli Phokaia sikkeleri elektrondan yapılmıştı. Daha sonra gümüş ve bronz örnekleri de darp edildi. İ.Ö.6. yüzyılın başlarında, Phokaia Athena Tapınağı tanrıça Kybele'nin kutsal alanı üzerine, griffon protom heykelleriyle birlikte yapılmıştı. Böylelikle en geç İ.Ö. 600 yıllarından başlayarak griffonun Phokaia'nın yaşamının içine girdiği ve fokun yanı sıra kentin de sembolü olduğu anlaşılıyor.

Athena Tapınağı'nın batısında 2005 yılı kazıları sırasında önemli buluntularla karşılaşıldı. İ.Ö. 6. yüzyılın başlarında yapılmış olan tapınak, uzun süre ayakta kalmış olmalıdır. Arkaik dönem tapınağının İ.S.2.yüzyılın son çeyreği içerisinde bir deprem sonucunda yıkılmış olduğunu kazılar sonucunda anlıyoruz. Bu tapınağa ilişkin mimarlık ve heykeltıraşlık elemanları, batı podium duvarı ile Roma dönemi sur duvarı arasında ele geçti.

Kazılarda bulunan çok sayıda sütun tamburları, İon başlığı, arşitrav, Lesbos kymationu süslemeli friz, dış kesimi ve geison parçaları ile Arkaik dönem tapınağın tam bir restitüsyonunu yapmak olanaklı duruma geldi.

İon başlıkları ve diğer üst yapı elemanlarıyla birlikte griffon ve at protomları bulundu. 2005 yılında bulunan iki griffon ve iki at protomunun durumu oldukça iyiydi ve bunlar büyük ölçüde bütünlenebilmişlerdir. 2006 yılı kazılarında da üç griffon protomu daha ele geçti. Akurgal'ın kazıları sırasında da bir griffon ve iki at protomu parçası bulundu; ancak o tarihte bunların ne oldukları anlaşılamadı. 2005 yılı kazılarından önce griffon ve at protomlarının Athena Tapınağı'nı süslemiş olduğu bilinmiyordu.

Tapınak kentin baş tanrısı Athena'ya adanmıştı. Phokaia'nın sembolü olan griffonlarla Athena Tapınağının süslenmiş olması şaşırtıcı değildir. Öte yandan griffonlarla birlikte tapınağı süsleyen at protomları da Athena ile ilgilidir; çünkü Athena aynı zamanda atları eğiten ve onlara egemen olan bir tanrıça olarak bilinir. Griffonlar, olasılıkla Athena Tapınağı'na bekçilik yapıyorlardı. Onlar aynı zamanda Tanrıça Athena'nın babası Zeus'un da kutsal yaratıklarıydı.

Griffonlar mitolojik kuşlardır. Sfenks, siren ve khimeiralar gibi karışık bir yaratıktır. Bu yaratıklara eski Hellen dilinde "Gryps", batı dillerinde de "Griffon" adı verilir. İ.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında, İonlar Fenike alfabesini almalarından sonra, yeniden yüksek bir kültür düzeyine ulaştılar. Doğu ülkelerinin uygarlık düzeyinden yararlanacak duruma geldiler. Bu arada doğu mitolojisinin bütün karışık yaratıklarını da sürekli kopya ettiler. Griffon denilen

mitolojik karışık yaratık da Doğu'dan yeniden alındı. Griffon denilen mitolojik kuş, kartal başlı, aslan gövdeli ve kanatlıdır. İnsan gövdeli tasvirlerine de rastlanır. Kulaklar at veya eşek kulağı olup, üst çene daima kartal çenesidir. Alt çene ise, kimi zaman kartal, kimi zamanda aslan çenesi biçimindedir. Griffonların protom biçiminde görülmesi daha sonradır.

Phokaia Griffon Protomları

Tüf taşından yapılan griffon protomları, uzun bir boyun üstünde uzun kulakları olan bir kartal başından oluşturulmuşlardı. Bu protomlar, 1.30 m. yükseklikteydi. Kulaklarıyla birlikte yükseklikleri 1.50 m.'yi buluyordu. Ele geçen kulaklardan yalnızca biri bütünlenebildi. Bu kulağın yüksekliği ise 25,8 cm. olarak ölçüldü. Kulaklar zıvana delikleri içine akıtılan 3,2 cm. çapında kurşunla tutturulmuşlardı. Alınları üzerindeki topuz ele geçmedi; ancak bu topuzlar da kulaklar gibi başa daire biçimindeki bir yuvaya kurşunla sabitleniyordu. Bu yuvanın çapı da 7,3-9 cm. arasındadır. Bu griffonların ikonografik özellikleri şunlardır:

- 1- Oldukça açık bir gaga.
- 2- Yukarı doğru kıvrılan dil.
- 3- Üst çene ve alt çene kartal çenesi. Oldukça kıvrık ve sivri üst çene.
- 4- Alında topuz şeklinde yüksek bir eklenti.
- 5- Eşek kulağı biçiminde dik ve uzun kulaklar.
- 6- Kulaklarının hemen arkasına ulaşan ve boynun her iki tarafında aşağıya inerek spiral şeklinde son bulan iki bukle.
- 7- Aslanlarda görüldüğü üzere bir kulaktan diğer kulağa kadar boğazın etrafını saran boğum.
- 8- Boru şekline sahip ince uzun boyun.

Phokaia griffonlarının bu ikonografik özellikleri, Olympia'da ele geçen bronz kazanların eklentileri olan griffon protomlarıyla tamamen aynıdır; bu nedenle tarihlerinin de çok farklı olmaması gerekir.

Phokaia Griffon ve At Protomlarının Tapındaki Yerleri Neresiydi?

2005 yılında ele geçen griffon ve at protomları, Arkaik Tapınağın cella duvarına ilişkin bloklarla birlikte ele geçti. Deprem sonrasında yıkılan tapınağa ait bu protom heykeller, kazı sırasında bir griffon bir at biçiminde sıralanmış olarak in situ durumunda bulundu. Bu durum, protom heykellerin sütunların aralarında bir griffon bir at biçiminde yerleştirildiklerini gösterir. Bu protom heykeller, arkalarındaki hatıllarla cella duvarına tutturularak asılıyordular. Cella duvarı içerisine giren bu hatıl bölümleri, protom heykellerle birlikte aynı taştan oyulmuşlardı. Bu hatıllar, Griffon protomlarının arkalarının altında, at protomlarının ise arkalarının ortasında yer alır. Griffon ve at protomlarının arkalarındaki bu hatılların ölçüleri, cella bloklarına uyar. Bu protomlar, kazı sırasında cella bloklarıyla birlikte bulundu; bu nedenle bu protomların cella duvarının üzerinde yer aldıkları anlaşılır. Bulunan griffon ve at protomlarının çok iyi durumda olmaları, bu protomların cella duvarının dış yüzünde insanların erişemeyecekleri bir yükseklikte olduğunu gösterir. Griffonların boyunlarının arka tarafında yarım daire biçiminde bir girinti göze çarpar. Bu girinti ile cella duvarı arasına yerleştirilen taştan bir çubuk, griffonun uzun boynunun stabilitesini sağlıyor ve kırılmasını önüyor olmalıydı.

Griffonlar, olasılıkla Athena Tapınağı'na bekçilik yapıyorlardı. Onlar aynı zamanda Tanrıça Athena'nın babası Zeus'un da kutsal yaratıklarıydı. Phokaia'nın en erken elektron sikkelerinde griffon başının görülmesi rastlantı değildir. Bu elektron sikkelerle çağdaş olan Athena Tapınağı, griffon protomlarıyla çepeçevre süslenmişti. Phokaia sikkelerindeki griffon betimleri, Athena Tapınağını çepeçevre süsleyen griffonlara çok benzer. Her ikisinde de çok açılmış gaga, hareketli ve kuvvetli bir dil, alın üzerindeki kabarık yuvarlak topuz ve yanlarda spiral biçimindeki süslemeler ortaktır. Phokaia Athena Tapınağı'nda ele geçen bu griffon protomlarına en benzer örnekler, büyük bronz kazanlarda görülür⁵. Bu büyük kazanlarda griffon protomlarının yanı sıra, aslan, siren eklentileri de görülür. Griffon eklentili kazanların büyük bölümü Batıda, Yunanistan'da ve İtalya'da Etruria'da ele geçti. Bu griffon protomları, özellikle Geç Hitit örneklerine büyük benzerlik gösterir. Phokaia griffonlarına benzeyen griffon protomlu kazanlar, Yunanistan'da Samos ve Olympia'da yoğun olarak bulundu. Özellikle Olympia'da ele geçen bronz kazanın eklentileri olan griffon protomları Phokaia örneklerine çok benzerdir. Tuf taşından Athena Tapınağı için yapılmış olan griffon protom heykelleri ise, bunlardan esinlenmiş olmalıdır. Phokaia griffonları ise, tapınakla aynı zamandan İ.Ö. 6. yüzyılın başlarından olmalıdır.

Phokaia Athena Tapınağı, İon dünyasının en eski tapınaklarından biridir; bu nedenle tapınağa ait kalıntıların yeniden ortaya çıkarılması ve bir bölümünün yeniden ayağa kaldırılması, bugünkü Batı Uygarlığını kuran İonlar ve onların en büyük kentlerinden biri olan Phokaia ve üzerinde bulunan modern Foça yerleşimi için büyük bir önem arz eder. Kazıların tamamlanması ve tapınağın bir bölümünün restorasyonunun yapılarak griffon ve at protomlarıyla birlikte ayağa kaldırılması, Phokaia'nın geçmişinin günümüze somut bir biçimde yansması olacaktır.

FOÇA TARİHİ YARIMADASINI ÇEVRELEYEN KENT

DUVARLARININ RÖLÖVE, RESTİTÜSYON VE RESTORASYON

PROJELERİNİN HAZIRLANMASI

“ Phokaia Antik Kenti Kent Duvarları Restorasyon Projesi ” çalışmaları alanı, Athena Tapınağının üzerinde bulunduğu kayalığın doğusundan başlar ve yarımadanın tüm kuzeyi boyunca devam ederek kalenin Beş Kapılar diye anılan bölümünde sona erer. Yaklaşık 290 m. uzunluğundaki bu alanda kazı çalışmalarının yanı sıra rölöve, restitüsyon ve restorasyon proje çizimleri gerçekleştirildi. Altı ana bölümde incelenen bu çalışmanın konusunu içeren surlar, kronolojik olarak uzun bir dönemi gösterir. Bu uzun dönem içerisinde surların birçok kez onarılmış olduğu dikkati çeker. Yeniden yapım niteliğindeki iki büyük onarımın (Ceneviz ve Kanuni Sultan Süleyman zamanı onarımları) yanı sıra daha küçük boyutlu onarımlar da görülür.

Surlardaki tüm yapım evreleri, başta arkeolojik veriler ve yöntemler olmak üzere tarihsel olaylar ile yazılı kaynaklar göz önünde bulundurularak tarihlendi. Özellikle savaş ve deprem tahribatları, surların tarihlenmesinde önemli rol oynadılar.

Geç dönemlerde surların arkasındaki toprak düzeyi yükseldiği için kalenin duvarlarının kalınlığı fazla değildir; çünkü arkadaki toprak dolgu, duvarları yeterince destekler. Bu çalışma kapsamına giren yukarıda sözü edilen surlarda 10 yapım ve onarım evresi saptandı.

- 1) Arkaik Dönem Surları (İ.Ö. 590-580 yılları)
- 2) Roma Dönemi Surları ve Onarımı (İ.S. 1-4. yüzyıllar)
- 3) Geç Roma Dönemi Onarımı (İ.S. 5-6. yüzyıllar)
- 4) Bizans Dönemi Surları (İ.S. 7-9. yüzyıllar)
- 5) Bizans Dönemi Surlarının Büyük Onarımı (Bizans I) (İ.S. 11. yüzyılın ikinci yarısı ve 12. yüzyıl)
- 6) Ceneviz Dönemi Büyük Onarımı (1298-1299)
- 7) Bizans Dönemi Onarımı (Bizans II) (1336-1360)
- 8) I. Osmanlı Dönemi Büyük Onarımı (Kanuni Sultan Süleyman zamanı 1538-1539)
- 9) II. Osmanlı Dönemi Onarımı (1649'daki II. Venedik Saldırısı ve 1671'deki Osmanlı Dönemi Onarımı)
- 10) III. Osmanlı Dönemi Onarımı (1709 ve 1739 Depremleri Sonrasında 1742 Yılında Yapılan Onarım)